

his contribution in the specialty of «documentation and information activities» development.

Keywords: Documentation, information activities, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Slobodianyuk Mukhailo Semenovuch (1949–2015).

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК [002:02(031)=161.2]–051 (Слободяник)

Сергій Зворський,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник,
зав. сектору енциклопедичних досліджень
Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого

**НАУКОВА, ІНФОРМАЦІЙНА ТА КОМУНІКАЦІЙНА ФУНКЦІЇ
«УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ» –
ВІД ЗАДУМУ ДО ВТІЛЕННЯ:
РЕФЛЕКСІЇ НА ТЛІ ПОСТАТІ М. С. СЛОБОДЯНИКА**

Розглянуто реалізацію наукового проекту «Українська бібліотечна енциклопедія» (УБЕ) як квінтесенції становлення, розвитку, наукових і практичних здобутків бібліотечної справи в державі та особливості цієї роботи. Наведено спогади про відомого вченого, доктора історичних наук, професора М. С. Слободяника та оцінки його діяльності і здобутків як науковця, викладача вищої школи у контексті практичного втілення проекту УБЕ.

Ключові слова: «Українська бібліотечна енциклопедія», професор М. С. Слободяник, українське бібліотекознавство, енциклопедична справа, біографістика, бібліотеки, вищі навчальні заклади.

Започаткований за ініціативою Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого науковий проект «Українська бібліотечна енциклопедія» (далі – УБЕ) нині із стадії задуму, сумнівів, вагань, певного неприхованого скептицизму з боку окремих фахівців поступово перетворився на інформаційний і довідковий продукт, що вже став доступним завдяки сучасним інформаційним технологіям, Інтернету для найширшого бібліотечного загалу, хоча ще далеким від завершення.

У світі лише декілька країн мають досвід підготовки і видання бібліотечних енциклопедій – США, Велика Британія, Німеччина, Польща, Росія. Майже всі вони входять до числа найбільш економічно розвинених країн світу. Зрозуміло, що в Україні, яка має безліч проблем і болісно виборює право на гідне місце у світовій цивілізації, на тлі цих держав ставити питання про створення власної повноцінної бібліотечної енциклопедії було досить ризикованою справою. Детально зваживши всі аргументи про і contra, виважено оцінюючи національні здобутки у бібліотечній галузі, науковий потенціал вітчизняних фахівців, здатних стати

авторами в новому проекті, а також досвід видання інших галузевих енциклопедій, насамперед спорідненої архівної, загальний енциклопедичний бум в Україні, було вирішено – створення «Української бібліотечної енциклопедії» є цілком реальним.

Слід наголосити на тому, що УБЕ не є суто «внутрішньою справою» НБУ ім. Ярослава Мудрого. Навпаки, бібліотека зацікавлена в тому, щоб проект УБЕ набув дійсно всеукраїнського масштабу і в ньому були представлені всі провідні книгозбірні України, за максимально широкою співпраці відомих фахівців і вчених. НБУ ім. Ярослава Мудрого тут виступає швидше як організатор і координатор проекту УБЕ. Зрештою, концепція і Словник УБЕ вибудовані таким чином, що в ній представлені всі області України і, відповідно, авторами частини статей є представники всіх регіонів, і не лише обласних центрів, а й низки районних. Зрештою, робимо все можливе, щоб довести до потенційних авторів статей з різних закладів і установ меседж про престижність участі в УБЕ, адже будь-яка наукова енциклопедія за своєю суттю завжди є свого роду квінтесенцією наукових і практичних здобутків у певній галузі, оглядом і мірилом творчого, наукового потенціалу держави. Звідси випливає наступне завдання – залучення до написання статей для УБЕ фахівців вищої кваліфікації – докторів і кандидатів наук, досвідчених керівників закладів і установ.

Оскільки дана стаття підготовлена в рамках бібліотечно-наукових студій, присвячених пам'яті професора М. С. Слободяника, то просто зобов'язаний поділитися власними думками про непересічну особистість вченого, з яким у мене пов'язано багато позитивних спогадів. Говорячи про наміри залучати до УБЕ найбільш авторитетних, знаних не лише в Україні, а й у світі вчених, не приховую – в НБУ ім. Ярослава Мудрого дуже розраховували на співучасть Михайла Семеновича у створенні УБЕ, на написання ним для енциклопедії найбільш складних, багатоаспектних статей аналітичного, оглядового, історичного характеру з питань бібліотечнознавства, документознавства, соціальних комунікацій, бібліографознавства, інших наук гуманітарного циклу, або ж виконання ним функцій своєрідного третейського арбітра у спірних, сумнівних ситуаціях, пов'язаних з аналізом і оцінкою інформації, що подається у статтях, які надходять до УБЕ (а такі ситуації виникають регулярно). Але не судилося, не встигли... Тільки зараз, з плином часу, починаємо усвідомлювати, якої важкої втрати зазнала українська бібліотечна наука і практика, скільки ще корисних справ міг би здійснити М. С. Слободяник, і

як нам зараз не вистачає його порад, консультацій, об'єктивних експертних оцінок. Інколи, ламаючи голову над добором авторів чи при оцінюванні повноти викладу матеріалу і наукового рівня статей для УБЕ, ловлю себе на думці, що потрібно порадитися з Михайлом Семеновичем, вислухати його зважену і, як завжди, аргументовану думку... І стає сумно, що це вже неможливо. Утім, переконаний, що складні статті, про які згадувалося вище, все ж будуть підготовлені іншими авторами, у тому числі й учнями М. С. Слободяника, і в цих статтях буде гідно висвітлено й особистий внесок вченого у розвиток тих чи інших напрямів бібліотечної науки. Хоча Михайло Семенович не встиг підготувати власні статті для УБЕ, все ж існує можливість використати в УБЕ деякі з його публікацій енциклопедичного характеру, які вміщені у різних довідкових виданнях. Це стало б гідним вшануванням пам'яті М. С. Слободяника в УБЕ.

Все ж Михайло Семенович, який постійно цікавився у генерального директора НБУ ім. Ярослава Мудрого Т. І. Вилегжаніної перебігом справ з підготовки УБЕ, встиг зробити дуже суттєві і слушні пропозиції стосовно перетворення енциклопедії на загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс. Первісно УБЕ задумувалась як одностомне, частково ілюстроване видання. Відповідно робилися розрахунки щодо загальної кількості статей, їх граничних обсягів, в залежності від їх типу (стаття-визначення, стаття-огляд, аналітична стаття). Як згадувала Т. І. Вилегжаніна на презентації біобібліографічного покажчика «Професор Слободяник Михайло Семенович (1949–2015)», що відбулась 18 вересня 2015 р. в ННСГБ НААН України, на 40-й день після смерті вченого, Михайло Семенович в одній з розмов висунув пропозицію готувати УБЕ в електронному форматі. Такий формат має відчутні переваги порівняно з традиційним друкованим: енциклопедія стає загальнодоступною у цілодобовому режимі, різко зменшуються фінансові витрати, є можливість вносити корективи і доповнення у вже виставлені статті, усуваються обмеження щодо обсягу статей та добору ілюстративних матеріалів до них, суттєво підвищується комунікаційна функція УБЕ, уможлиблюється зворотний зв'язок з користувачами цього ресурсу тощо. Пропозицію його було прийнято. М. С. Слободяник також встиг висловити низку зауважень стосовно концепції УБЕ, які теж були враховані у подальшій роботі над проектом.

Про Михайла Семеновича говорити можна дуже багато і довго, настільки багатогранною і яскравою особистістю він був. Про нього вже чимало було сказано і на різних заходах, присвячених його світлій пам'яті,

що відбулись після серпня 2015 р., і в численних опублікованих спогадах його колег, учнів, однодумців. Але тим і цікавий М. С. Слободяник, що щоразу, коли починаємо говорити про нього, він постає немов у різних іпостасях – як вчений з яскраво помітним хистом теоретика, педагог, адміністратор, вмілий керманіч великого колективу, громадський діяч, турботливий батько і, зрештою, природжений лідер і мудра людина зі власними принципами. Якщо намагатися максимально стисло охарактеризувати постать Слободяника з точки зору елементарного людського буття, то можна сказати так: Михайло Семенович дуже любив життя, в усіх його проявах! Він умів щиро й емоційно захоплюватися усім – і буянням природи навесні, і хорошими книгами, і задушевними розмовами з колегами, і спортом (у молоді роки), і жіночою вродою, і дотепними жартами, і смачними наїдками, і здібною студентською молоддю. Михайло Семенович любив Україну. Він цілком міг після успішного закінчення аспірантури «зачепитися» у Москві, чи осісти у сонячному Узбекистані, де фахівці його рівня цінилися дуже високо, чи піддатися масовому явищу алії, особливо у важкі 1990-ті роки. Але любов до України переважила все.

Життєлюбство М. С. Слободяника виявлялося, зокрема, у його незмінно доброзичливому ставленні до колег, з легкою ноткою іронії і самоіронії, врівноваженості (доводилося бачити його різним – заклопотаним, зосередженим, веселим, але ніколи – роздратованим, грубим чи зарозумілим), феноменальній комунікабельності. Він знав усіх, хто так чи інакше займався бібліотечною наукою, викладацькою діяльністю чи перебував на очільних посадах у різних бібліотеках. І його знали всі, і всі його поважали, навіть ті, хто не погоджувався з його науковими поглядами, – за професіоналізм, інтелігентність, організаторські здібності, мудрість, чуйність. Ніколи не стикався з виявами негативного ставлення до Михайла Семеновича, всі віддавали і продовжують віддавати належне непересічній постаті вченого, який у наш вік, коли можна мати певні здобутки за умови вузької професійної спеціалізації, зумів досягти загального визнання одразу у двох науках – бібліотекознавстві і документознавстві.

Перше моє знайомство з Михайлом Семеновичем відбулось 30 років тому, улітку 1986 р. Працював я на той час (й продовжую працювати й нині) у відділі науково-дослідницької роботи НБУ ім. Ярослава Мудрого, тоді ще ДРБ УРСР ім. КПРС. Відділ знаходився тоді не у головному корпусі,

що на вул. М. Грушевського, а на Подолі. Завідувач відділу А. М. Макарова повідомила, що моєю роботою цікавиться новий перспективний працівник з нашого науково-методичного відділу, кандидат наук, і має намір завітати задля цього на Поділ. Звісно, я був і здивований, і заінтригований цією увагою, бо прізвище Слободяник на той момент мені ні про що не говорило. Наступного дня відбулася наша зустріч. Михайла Семеновича цікавило дослідження, яке я тоді проводив, – з питань вдосконалення бібліотечно-інформаційного обслуговування працівників агропромислового комплексу України. Розпитував про все – про дослідницькі завдання, їх формулювання у програмі, методологічні підходи у їх розв'язанні, бази отримання соціологічної інформації та критерії їх добору, очікувані результати тощо. Це був професійний інтерес і одразу відчувалося, що мій гість відмінно обізнаний зі специфікою науково-дослідницької роботи. Мої відповіді його, мабуть, цілком задовольнили, але насамкінець Слободяник досить скептично оцінив перспективи практичної реалізації запланованих за результатами дослідження методичних рекомендацій (життя згодом підтвердило його правоту: в СРСР вже посилювались відцентрові тенденції в економіці, відчутних трансформацій зазнавав і АПК України, тому робочий варіант методичних рекомендацій був визнаний непридатним для впровадження у нових соціально-економічних умовах). І хоча невдовзі Михайло Семенович перейшов на роботу у ЦНБ АН УРСР (нині НБУВ), де очолив відділ бібліотекознавства, реорганізований у 1993 р. в однойменний інститут, ми частенько перетиналися на різних бібліотечних і наукових заходах, і завжди у Слободяника знаходився час для приязного спілкування, зацікавлення моїми робочими справами.

Окремо хотів би наголосити на такій рисі М. С. Слободяника, як сильний, вольовий характер і оптимізм. Відомо, що у його трудовій біографії час від часу з різних причин відбувалися кардинальні зміни, різкі повороти в науковій, адміністративній кар'єрі. Інша людина на його місці від таких перипетій і ударів долі могла б занепасти духом, втратити віру у власні сили, піддатись затяжній депресії. Але тільки не Михайло Семенович! Щоразу він знаходив вдалі засоби знову заявити про себе як непересічну особистість і на новому місці роботи, новій посаді дуже швидко досягати не лише вагомих результатів, причому на принципах помітної структурної реорганізації і модернізації, а й згуртовувати навколо себе працьовитий трудовий колектив. Так було і в Інституті бібліотекознавства, і в ЦНСГБ

УАН, і у кількох київських вишах – КНУКіМ, Європейському університеті, НАКККіМ. На цих прикладах яскраво простежується не лише його вольовий характер, а й безперечні лідерські якості. Навіть з докторською дисертацією у М. С. Слободяника виникали складнощі. Він бажав її захищати нетрадиційним способом – у форматі наукової доповіді за результатами своїх досліджень і публікацій (це могло б стати першим таким випадком в українському бібліотекознавстві), проте спеціалізована вчена рада у НБУВ, припускаю, не наважилась на такий прецедент, і Михайло Семенович швидко підготував дисертацію у формі рукопису і успішно захистив її усталеним шляхом.

Пригадую, як М. С. Слободяник мріяв створити новий науковий журнал, за власним редагуванням, в якому міг би проводити свої нові наукові ідеї і концепції, надавати трибуну для молоді, яка робить лише перші кроки в науці. На мої обережні побоювання, що новому часопису буде дуже важко чи майже неможливо відвоювати свою «нішу» серед подібних журналів – «Вісника Книжкової палати», «Бібліотечного вісника», «Бібліотечної планети», а також низки аналогічних авторитетних російських періодичних видань, він з переконаністю відповідав, що його дітище матиме зовсім інше «обличчя» і конкуренції він не боїться. І дійсно, невдовзі з'явився суто «слободяниківський» журнал – «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», без якого нині важко уявити українську наукову бібліосферу.

Поза сумнівом, могутня постать М. С. Слободяника і його значний науковий доробок постійно привертатимуть увагу дослідників – як бібліотекознавців, так і документознавців. За характером роботи регулярно переглядаючи десятки авторефератів дисертацій з питань соціальних комунікацій, помічаю, що майже у кожному з них згадується прізвище М. С. Слободяника як автора важливих наукових праць і концепцій. Це є промовистою оцінкою його внеску в науку. Сподіваюся, що через деякий час з'являться ґрунтовні наукові праці, присвячені аналізу доробку Михайла Семеновича. Зокрема, його вагомий внесок у документознавство висвітлений у монографії В. В. Бездрабко. Обов'язково побачить світ окрема стаття про нього в УБЕ, справа лише за ініціативою в її написанні з-посеред осіб, хто багато років пліч-о-пліч працював зі Слободяником і має моральне право об'єктивно і всебічно оцінити його внесок у розвиток теоретичних і практичних засад функціонування і реформування наукових бібліотек в сучасних умовах бурхливого розвитку інформаційних

технологій, у формування власної наукової школи. У зв'язку з цим хотів би наголосити на важливості збереження і вивчення наукової спадщини, особистого архіву Михайла Семеновича. Наскільки мені відомо, ще за свого життя Михайло Семенович з власної волі частину свого архіву передав до НБУВ, тож бажано, щоб і решта його документів не виявились розпорошеними чи загубленими і також опинились у НБУВ у вигляді належно опрацьованого консолідованого особового фонду М. С. Слободяника.

Коли переді мною постало питання про наукового керівника у процесі написання і захисту дисертації, то вагань у мене не було – просити згоди М. С. Слободяника. З приємністю згадую ті десять місяців, коли він керував моєю роботою над дисертацією. І керував незвично – майже не контролюючи хід роботи і не читаючи написаного мною, тільки час від часу приймаючи від мене усні звіти про виконане. Спершу це мене неабияк дивувало, але потім зрозумів, що це, по-перше, вияв довіри з боку наукового керівника, по-друге, Михайло Семенович, очевидно, робив поправку на те, що я вже мав досить значний досвід науково-дослідницької роботи і не потребував якихось вказівок, тобто, це було проявом наукової етики. Але, коли йшлося про процеси, пов'язані з процедурним проходженням дисертації перед захистом, тобто те, що було для мене цілком новим, то тут Михайло Семенович включався повністю – радив, консультував, наставляв. Згодом, із розмов зі Слободяником з'ясував, що до своїх аспірантів і пошуковців він ставився диференційовано, в залежності від їх рівня досвіду, навичок, обізнаності у темі і самодисципліни: когось терпляче навчав елементарним азам наукової роботи, інших підхльостував чи картав, якщо вибивались з робочого графіку чи неякісно опрацьовували зібрані матеріали, а комусь довіряв повністю. Саме з таких нюансів і складається те, що називається педагогічною майстерністю. І зараз, коли сам керую пошуковцями наукового ступеня, то в роботі з ними намагаюсь використовувати педагогічні прийоми, запозичені у М. С. Слободяника, зокрема, щодо створення умов максимальної самостійності в науковій роботі і довіри.

Загалом під час спілкувань з Михайлом Семеновичем, розмов «за життя і за науку» сформулював низку настанов афористичного характеру, які з повним правом можу назвати «слободяниківськими»: не звертай увагу на те, що про тебе говорять інші, і роби свою справу як умієш; відчуваєш, що можеш зробити – зроби, а потім говори, а не можеш – не давай

обнадійливих обіцянок; не зупиняйся на досягнутому, кожного нового дня роби новий крок задля наступної мети; люби науку в собі, а не себе в науці; не видавай результати чужої праці за свої; якщо усвідомлюєш, що в чомусь помиляєшся – май мужність це визнати, упертість не є ознакою розуму; будь чесним перед наукою; поважай право своїх учнів на власну думку і заохочуй її відстоювати.

Кожен справжній педагог (а Михайло Семенович був прекрасним Педагогом, саме так, з великої літери) бачить своє покликання у плеканні своїх учнів, прагне залишити після себе нову і перспективну генерацію висококваліфікованих послідовників. Під керівництвом професора М. С. Слободяника успішно захистили дисертації 17 осіб. Це вагома цифра. І всіх своїх вихованців, включаючи й мене, він націлював на штурм нових наукових висот, написання докторських дисертацій, уважно стежив за їх подальшою кар'єрою, щиро радів їх здобуткам, при потребі допомагав їм і словом, і ділом. Допомагав і мені: після захисту дисертації, аби я мав можливість фахово зростати, більш предметно займатися наукою, порекомендував перейти на роботу в Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. І цей перехід дав мені чимало корисного, збагатив новим науковим досвідом, який тепер постійно стає в нагоді у роботі над створенням «Української бібліотечної енциклопедії». І за це та інші добрі справи щиро вдячний Михайлу Семеновичу.

Так само вдячний М. С. Слободянику і за те, що завдяки йому познайомився і зав'язав професійні стосунки з багатьма авторитетними фахівцями, науковцями, що визначали і продовжують визначати обличчя НБУВ – О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіною, Т. П. Павлушею, А. О. Чекмарьовим, В. М. Горовим, Н. М. Зубковою, О. П. Степченко, Н. І. Малолетовою та іншими непересічними і поважаними особистостями. І тепер, коли переді мною час від часу постає питання, кого запросити в якості автора для написання статті до УБЕ, то знаю, що можу звернутися до великого кола вчених, куди мене увів М. С. Слободяник. І в цьому вбачається його легка рука!

Приємно, що син Михайла Семеновича Данило, якого пам'ятаю ще дитиною під час відвідин затишної оселі Слободяників на Нивках, продовжує справу батька і торує свій самостійний шлях у науці. Сподіваюся, що через деякий час матимемо можливість говорити про династію вчених-документознавців Слободяників. Добрі справи батьків знаходять відлуння у добрих справах їх нащадків.

Serhii Zvorskyi,

Ph., D., Senior Researcher,
Head of the Encyclopedic Research Sector,
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine

Scientific, Information and Communication Functions

«Ukrainian Library Encyclopedia» –

From Conception to Implementation:

Reflections on the Background Figures M. S. Slobodianyuk

Realization of the research project «Ukrainian Library Encyclopedia» (ULE) as the quintessence of formation, development, scientific and practical achievements of libraries in the country and features the work. An memories of the famous scientist, Professor M. S. Slobodianyuk and evaluation of its activities and achievements as a scholar, a high school teacher in the context of practical implementation of the project ULE.

Keywords: «Ukrainian library encyclopedia», Professor M. S. Slobodianyuk, Ukrainian Library, encyclopedic thing, biographical, libraries, universities.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.